

Gunnar Almark, Tina Kallehave & Bolette Moldenhawer
"Migration og tilhørsforhold"
ur
Migration och tillhörighet: Inklusions- och exklusionsprocesser i
Skandinavien (2007)

Serie: Centrum för Danmarksstudier nr 15, ISSN: 1651-775X

Upplaga för elektronisk publicering för forsknings-, utbildnings- och biblioteksverksamhet och ej för kommersiella ändamål.

Publicerad med tillstånd från Makadam förlag.

Tryckt utgåva finns i bokhandeln: ISBN 978-91-7061-0417

Makadam förlag, Göteborg & Stockholm

www.makadambok.se

Edition to be published electronically for research, educational and library needs and not for commercial purposes.

Published by permission from Makadam Publishers.

A printed version is available through book stores: ISBN 978-91-7061-0417 Makadam Publishers, Göteborg & Stockholm, Sweden

www.makadambok.se

Denna Creative Common-licens betyder att du som använder verket måste erkänna ovanstående som upphovspersoner; att spridning av texten är tillåten, men endast i icke-kommersiella sammanhang; att verket inte får bearbetas.

MIGRATION OG TILHØRSFORHOLD

*Gunnar Alsmark, Tina Kallehave
& Bolette Moldenhawer*

Migration og tilhørsforhold

Immigrantens ankomst til sit nye land er næsten som en genfødsel for ham. Forestil jer en nyfødt baby med et fuldt udviklet intellekt. Ville det nogensinde glemme sin ankomst til verden? På samme måde glemmer immigranten heller aldrig sin ankomst til et land, der for ham er en Ny Verden i ordets mest grundlæggende betydning, og i hvilket han forventer at tilbringe resten af sit liv.

Citatet er hentet fra Abraham Cahans berømte immigrantroman, *The Rise of David Levinsky*,¹ fra 1917 om den amerikanske drøm. Romanen skildrer den menneskelige side af immigranthistorien og de moralske og personlige omkostninger, som succesen indebærer for nogle af de mere end to millioner russiske og østeuropæiske jøder, der fra 1880'erne til 1920'erne forlod fattigdommen og antisemitismen i deres hjemlande for at prøve lykken i Amerika. For den russisk fødte jødiske immigrant Levinsky er det en økonomisk succeshistorie, der dog har sin pris i form af den fremmedgørelse, Levinsky føler over for sig selv, sit afkald på sin jødiske tradition og måske i sidste ende på dele af sin sjæl. I citatet udtrykkes det med al tydelighed, hvordan datidens amerikanske drøm handlede om immigrantens møde med, forventning til, permanente bosætning i og tilpasning til den nye verden og det kulturelt anderledes immigrantsamfund.

Det er netop denne menneskelige side af immigranter og migration, vi i denne bog ønsker at udforske og udfordre. Som udgangspunkt forstår vi migration som de mentale, kulturelle, sociale og økonomiske processer, der er forbundet med folks bevægelse mellem emigrant- og immigrantsamfund. Migration er i den betydning en kontinuer-

1. *David Levinskys nye verden* er udgivet på Forlaget Proskrift, København 2006. Citat fra side 98.

lig proces, der vedrører udvandring og indvandring på samme tid, idet indvandring altid forudsætter udvandring.² Migration er derfor også et komplekst fænomen, der både har migranter og emigrant- og immigrantsamfund som genstandsfelt.

Den dimension af migrationsproblematikken, der har selve migranten som sit genstandsfelt, er tæt forbundet med det overordnede spørgsmål om tilhørsforhold: Hvor hører migranten til, hvordan hører migranten til på forskellige steder på samme tid, og hvad betyder migrantens flertydige tilhørsforhold for emigrant- og immigrantsamfund?

I takt med at der sker en løbende ændring i emigrantsamfund, bliver immigrantsamfund tilsvarende mere multietniske og multireligiøse og skal finde nye måder at kunne håndtere anderledes former for social og kulturel mangfoldighed og flertydighed på. I Skandinavien er dette ikke mindst en udfordring, der griber ind i velfærdsstaternes organisationsformer, og som i særlig grad også udfordrer de institutioner, der skal varetage statens økonomiske, kulturelle og sociale sammenhængskraft.

Tilhørsforhold og sammenhængskraft er således to centrale aspekter af migration. Vi forstår det som relationer, der løbende forhandles og kæmpes om. Det er disse komplekse relationer mellem migration og tilhørsforhold og de udfordringer, der for de skandinaviske velfærdsstater er forbundet med at skulle håndtere denne kompleksitet, der er bogens overordnede problematik. Bogens artikler favner bredt i forhold til denne problematik og anlægger forskellige teoretiske og analytiske perspektiver på studier af forholdet mellem migranter, migration og samfundsmæssige vilkår. Relationer mellem migranter og immigrantsamfundets institutioner udforskes imidlertid primært med fokus på de vilkår, de udgør for migranterne, og i mindre grad som en selvstændig problematik for institutionerne selv.

Alle bidrag sætter fokus på disse komplekse relationer med overvejende kvalitative studier inden for ungdomsuddannelser, arbejdsmarkedsrelationer, den politisk-administrative organisering af integrationsfeltet samt unge, sekulære muslimers omverdensforståelse i Skandinavien. Artiklerne sætter ydermere fokus på dette forhold gennem bidrag, der i forskellig grad betoner det samfundsstrukturelle, institutionelle eller individuelle i deres analyser. Bogen er et resultat af et dansk-svensk tværvideenskabeligt forskningsprojekt: Integration og migration i Øresundsregionen (IMIO). Mens forskningsprojektet har undersøgt migration og tilhørsforhold i Øresundsregionen, så er bogens artikler udvalgt med det formål at styrke den tværvideenskabelige og kompa-

2. Se bl.a. Abdelmalek Sayad, *The Suffering of the Immigrant*, Cambridge 2004; Annick Prieur, »Arvens modsigelser – et generationsperspektiv i indvandrerforskningen«, *Social kritik* nr. 65/66, 1999.

rative udforskning af dette felt i de skandinaviske lande. Ikke alle bidrag er decideret komparative i deres tilgang, men artiklerne giver via deres sammensætning plads til komparativt baserede refleksioner over forskelle og ligheder i danske, svenske og norske migrationsforhold.

For redaktionen er det en central pointe, at bogens forfattere både udforsker forskellige dele af den overordnede, fælles problematik om migration og tilhørsforhold, og at de gør det ud fra forskellige teoretiske og begrebsmæssige tilgange. Hermed viser vi, at migration ikke blot er et komplekst empirisk fænomen, men også på et teoretisk niveau rummer en flerhed af perspektiver, der producerer forskellige typer af viden om migration. Alligevel tegner der sig i vidt omfang en overordnet tilgang til dette forskningsfelt, der er fælles for bogens forfattere på tværs af deres forskellige teoretiske og begrebsmæssige tilgange. Det er det fælles, overordnede perspektiv på tværs af forskelle, vi uddyber i det følgende. Derefter gør vi kortfattet rede for de enkelte kapitlers indhold.

Den 'problematisk' indvandrer

Tidligere gik den skandinaviske forskning i migration og tilhørsforhold under betegnelsen indvandrer- og integrationsforskning. Den drejede sig om studier af 'de fremmede', om relationer mellem 'os' og 'dem' og om de integrationsproblemer, der var knyttet til den enkelte indvandrers manglende evne og vilje til at integrere sig på lige fod med majoritetsbefolkningen. I 1980'erne drejede det sig især om studier af forskellige indvandrergrupperes etnicitet, kultur og sociale livsstil.³ Disse studier blev motiveret af et ønske om at øge majoritetsbefolkningens viden om indvandrergruppernes 'kultur' og livsformer ud fra en ide om, at en øget viden om 'de fremmede' ville påvirke den

3. I Danmark var det især studier af indvandrergrupper med en tyrkisk, kurdisk eller pakistansk baggrund, der dominerede feltet: Kiron Bajaj & Helle Søby Laursen, *Pakistanske kvinder i Danmark*, Esbjerg 1988; Jan Hjarnø, *Indvandrere fra Tyrkiet i Stockholm og København*, Esbjerg 1988; Jan Hjarnø, *Kurdiske indvandrere*, Esbjerg 1991; Kirsten Just Jeppesen, *Unge indvandrere – En undersøgelse af andengeneration fra Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan*, København 1988; Lotte Bøggild Mortensen, *At være eller ikke være – Tyrkisk ungdom i København og Ankara*, Kultursociologiske skrifter nr. 27, København 1989. I Sverige blev indvandrere fra Jugoslavien undersøgt i et komparativt perspektiv: Carl-Ulrik Schierup & Aleksandra Ålund, *Will They Still Be Dancing? Integration and Ethnic Transformation among Yugoslav Immigrants in Scandinavia*, Umeå 1986.

I Sverige begyndte 'indvandrerforskningen' med et stærkt fokus på 'de andre' organiserede i forskellige etnicitetsgrupper. Se bl.a. Karl-Olov Arnstberg & Billy Ehn, *Etniska minoriteter i Sverige förr och nu*, Lund 1976; Lisbeth Sachs, *Onda ögat eller bakterier. Turkiska invandrarkvinnors möte med svensk sjukvård*, Stockholm 1983; Raimo Raag & Harald Runblom, *Estländare i Sverige. Historia, språk, kultur*, Uppsala 1988; Charles Westin, *Möten: Uganda-asiaternas i Sverige*, Stockholm 1986. Men tidligt blev der også sat spørgsmålstegn ved 'indvandrergrupper' homogenitet. Billy Ehn, *Sötebrödet. En etnologisk skildring av jugoslaver i ett dalsländskt pappersbruksamhälle*, Stockholm 1975; Beatriz Lindqvist, *Drömmar och vardag i exil. Om chilenska flyktingars kulturella strategier*, Stockholm 1991.

gensidige tolerance mellem minoritets- og majoritetsgrupper i en positiv retning. I integrationens hellige navn blev funktionen af disse studier imidlertid kontraproduktiv, idet studierne gennem et alt for ensidigt fokus på og homogeniserende opfattelse af indvandrernes 'kultur' blev medproducenter af den diskursive og sociale kategori om 'den problematiske indvandrer(kultur)'. Det var i denne proces, at lighedstegnet mellem fx immigranten fra Tyrkiet, tyrkisk kultur og kulturel træghed blev produceret.

Det er endvidere denne kategori om den problematiske indvandrer(kultur), der er forudsat i den normative integrationsforståelse. Denne er ofte forbundet med et forsøg på at definere, hvad en god og tilsigtet integration er til forskel fra segregation, dvs. en mere eller mindre fysisk adskillelse i etniske grupper, og assimilation, dvs. en individuel tilpasning til majoritetskulturen. Integrationsforståelsen er ofte blevet opdelt i en skelnen mellem systemintegration og kulturel integration. Systemintegration har i den sammenhæng at gøre med civile, sociale og politiske rettigheder samt en ligeværdig deltagelse af indvandrere i samfundets institutioner (uddannelse, økonomi/arbejdsmarked, politik osv.). Kulturel integration har at gøre med opretholdelse af etnisk gruppeidentitet, kulturelle særpræg og eget sprog.⁴

Fælles for assimilations-, segregations- og integrationsbegreberne er, at de udpeger ønskede eller ikke ønskede resultater af social interaktion mellem minoritet og majoritet. Begreberne bruges også med referencer til målrettede politiske strategier og andre normative tilgange i fx det sociale og pædagogiske (integrations)arbejde. Begreberne kan ligeledes referere til ikke-tilsigtede, men reelle socialhistoriske forhold. Fælles for disse forskellige brug af begreberne er, at de ikke beskæftiger sig med de komplekse processer, der vedrører relationen mellem majoritet og minoritet. Samtidig er en stigende tilbøjelighed til at specificere definitionen af integrationsbegrebet kun med til at forstærke opmærksomheden på det sæt af mangler, der er hos 'dem', dvs. indvandrerne, for at de i normativ forstand kan blive ligesom 'os', dvs. som en udefineret, men underforstået, homogen kulturel majoritet.

Bogens forfattere har en baggrund i den omtalte integrationsforskning, og de er

4. Se bl.a. Carl-Ulrik Schierup, *Integration? Indvandrere, kultur og samfund*, Holstebro 1988; Carl-Ulrik Schierup, *På kulturens slagmark. Mindretal og størretal taler om Danmark*, Esbjerg 1993; Christian Horst, »Integration og assimilation«, *Den flerkulturelle udfordring: Socialisation og børn fra etniske mindretal*, red. Christian Horst, Kultursociologiske skrifter nr. 24, København 1988; Charlotte Hamburger, *Assimilation eller integration: dansk indvandrerpolitik og tyrkiske kvinder*, København 1989; Ruth Emerek, *Integration – en begrebsdiskussion*, AMID Working Paper Series 31, Aalborg 2002. I Danmark er to årtiers integrationsforskning i bred forstand blevet kortlagt i 2002: *Integrationsforskningen i Danmark 1980–2002*, Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration, København 2002. *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*, red. Gunnar Alsmark, Lund 1997; José Alberto Diaz, *Choosing Integration*, Uppsala 1993; Masoud Kamali, *Distorted Integration. Clientization of Immigrants in Sweden*, Uppsala 1997.

fælles om at give anderledes bud på og indblik i, hvordan det er muligt at gribe teoretisk og begrebsmæssigt om de problematikker, der før er blevet defineret som integrationsforskningens temaer. Med artiklernes forskellige vinkler flyttes opmærksomheden fra indvandrerens påståede mangler til de komplekse relationer mellem migration og tilhørsforhold og forskningens muligheder for at gribe om disse.⁵

Vi er således tilbage til indledningens bemærkninger og centrale pointe om, at indvandring altid begynder med udvandring. Eller sagt på en anden måde, at udvandring og indvandring er to samtidige fænomener, ikke blot på udvandringstidspunktet, men tillige gennem de individuelle og kollektive livsbaner, der udfoldes i kølvandet på den fysiske migration. En udbredt begrænsning i integrationsforskningen har nemlig også været, at genstandsfeltet snævert har været immigrantlandets perspektiv på indvandrerne og den betydning, deres eventuelle problematiske eller succesfulde tilpasning har for dette land. Til forskel fra dette er en stor del af bogens artikler bl.a. inspireret af en forskningstradition, hvor vilkårene omkring udvandring og migrantens kontinuerlige forhold til emigrantlandet er en lige så vigtig faktor for at forstå relationen mellem migration og tilhørsforhold. De globale befolkningsbevægelser udfordrer og forandrer de historisk konstruerede og aktuelle forbindelser mellem stat, tilhør og territorium. Flere af bogens forfattere beskæftiger sig med denne problematik og undersøger fx, hvordan disse udfordringer sætter sig igennem som politiske stramninger om indvandrere og flygtninges rettigheder og pligter.

Migrationsforskning i in- og eksklusionsprocesser

I forbindelse med IMIO-forskningsprojektets afslutning blev 25 skandinaviske forskere inviteret til at deltage på et symposium med det formål at belyse og diskutere de in- og eksklusionsprocesser, der kendetegner migrationsfeltet i Danmark, Norge og Sverige. Hovedparten af bogens forfattere deltog i dette symposium, enten med *paper* eller som opponenter. Symposiumets overordnede tema var »Mellem individ og kollektiv«, og hvorle-

5. Vi er naturligvis opmærksomme på, at der allerede siden begyndelsen af 1990'erne er blevet skabt en forskningstradition inden for integrations- og migrationsfeltet, der har brudt med den beskrevne tendens til snævert at studere indvandrere og indvandrer kulturer. Siden 1990 har forskere i stigende grad været optaget af at studere, hvad indvandrere og indvandring betyder for immigrantsamfundet institutionelt, politisk og kulturelt. Fra 1987 deltog Gunnar Alsmark eksempelvis i forskningsprojektet »Att möta främlingar: Problem kring flyktingmottagande och kulturkonfrontationer«, der analyserede det omgivende samfunds reaktioner moralsk, politisk og opinionsmæssigt i forbindelse med afstemningen i Sjöbo kommune: »Vi mot dom«. *Det dubbla främlingskapet i Sjöbo*, red. Björn Fryklund & Tomas Peterson, Lund 1989; *Att möta främlingar. Vision och vardag*, red. Gunnar Alsmark & Paula Uddman, Lund 1990.

des migration til de skandinaviske velfærdsstater giver anledning til en mangfoldighed af in- og eksklusionsprocesser i det politisk-administrative felt, i uddannelsesfeltet og på arbejdsmarkedet.

In- og eksklusion skal her ikke forstås som bestemte teoretiske begreber, men snarere som et perspektiv på studier af komplekse relationer mellem migranter og emigrant- og immigrantsamfund; som forskellige tilgange til studiet af tilhør. Perspektivet bygger på en grundlæggende forudsætning om, at alle mennesker livet igennem indgår i og udelukkes fra forskellige sammenhænge. Disse in- og eksklusionsprocesser følger forskellige typer af fx politiske, økonomiske eller ideologiske logikker. Mange processer foregår, uden at der reflekteres over dem; nogle er selvvalgte, og andre er påtvungne. Men ligesom in- og eksklusionsprocesser finder sted mellem forskellige kategorier om individer og fællesskaber, så transformerer de også tidligere og genererer nye individuelle og kollektive former. Tilhørsforhold er komplekse og foranderlige. Det er netop disse komplekse og dynamiske forhold, bogens forfattere er optaget af gennem analyser af relationer og betydningen af relationerne mellem minoritets- og majoritetsdominerende logikker.

Et udgangspunkt for de fleste af bogens forfattere er, at de i deres perspektiv på studier af in- og eksklusion ikke på forhånd ved, hvordan migranter og majoritet står i relation til hinanden, uden dog at påstå at relationerne foregår i et magtfrit socialt rum. I alle sammenhænge, kontekster og situationer, hvor migranter og majoritet interagerer, foregår der forskellige former for strukturelt og diskursivt prægede positionerings- og anerkendelseskampe. Der er imidlertid forskel på, hvordan bogens forfattere beskriver og begrebsliggør disse kampe.

Artiklernes empiriske fokus spænder over et bredt felt fra almene politiske strategier over den kommunale forvaltning, skolesystemers og arbejdsmarkedets særlige udformninger til individuelle strategier i dette komplekse felt. Ligeledes gribes studierne af de enkelte felter an med forskellige begrebsmæssige og analytiske optikker. Det indebærer, at udforskningen af hvert enkelt felt, fx uddannelsessystemet, former sig vidt forskelligt ved både at udpege forskellige former for empiri som relevant og ved at etablere forskellige forståelser af feltets in- og eksklusionsprocesser gennem forskellige analytiske greb. Artiklernes forskelligheder åbner dermed både blikket for de enkelte felters kompleksitet og for, hvad der sker med disse felter, når de gribes analytisk forskelligt an. In- og eksklusion finder sted og kan udforskes på mange måder inden for samme felt.

På tværs af artiklernes empiriske områder tegner der sig nogle dominerende analytiske greb i udforskningen af in- og eksklusion. Nogle forfattere anlægger overvejende

et migrantperspektiv og studerer herigennem, hvordan forskellige migrantkategorier forhandler og forvalter in- og eksklusion i forskellige politiske, økonomiske eller sociale arenaer. Disse aktørperspektiver adskiller sig fra hinanden gennem forskellige opfattelser af, hvordan forhandling og forvaltning og dermed tilhørsforhold produceres. Tilhørsforhold udforskes fx gennem analyser af unges loyalitetsforhold og identifikationer i flerkulturelle miljøer og gennem voksnes kampe om anerkendelse i spændingsfeltet mellem egne erfaringer og de mulighedsbetingelser, der former sig i relationer til migrantmiljøet og majoritetssamfundet.

Andre forfattere udforsker i højere grad in- og eksklusionsprocesserne ved at undersøge vilkår, der så at sige produceres af majoritetssamfundet. En del af disse forskere anlægger en overvejende samfundsstrukturel tilgang, hvorigennem de analyserer de former for in- og eksklusion, der bliver virksomme gennem en social og mental strukturering af den kategoriserings- og klassificeringspraksis, der bidrager til at differentiere befolkningen, herunder migranten og majoriteten, i symbolsk magtfulde og legitime positioner. En anden måde at udforske tilhørsforhold på repræsenteres af de forfattere, der med en overvejende diskursiv tilgang analyserer, hvordan den statslige og politisk-administrative forvaltning af 'integrationsarbejdet' som en del en bredere (velfærds)statslig ledelsesproblematik italesætter 'integranten', dvs. modtageren af integrationsforanstaltninger, gennem forsøg på formning, disponering og regulering af subjektpositioner.

Fordelen ved disse forskellige begrebsliggørelser af in- og eksklusion er, at de udforsker enheds- og forskelsproducerende diskursive, sociale og materielle vilkår for deltagelse, anerkendelse og tilhørsforhold i relationen mellem migranter, emigrant- og immigrantsamfund. De forsøger med forskellige greb at komme tæt på de processer, hvorigennem tilhør og ikke-tilhør produceres. Analyserne opløser naturaliseringen af relationen mellem etnisk baggrund og tilhørsforhold til fordel for langt mere komplekse forståelser af tilhør. Men også de samfundsmæssige vilkår af-naturaliseres, og blikket for alternative organiseringer åbnes. At samfundet ikke er et på forhånd givet sted, som migranten skal integreres ind i, men et sted, der vedvarende formes og omformes og samtidig former og omformer opfattelsen af og vilkårene for migrantens tilstedeværelse, gør det muligt at bryde den dikotomisering af indvandrernes kultur over for immigrantlandets kultur, der prægede den tidligere indvandrerforskning. Migration og tilhør etableres som et komplekst og mangesidet felt.

I artiklerne refererer inklusion og eksklusion først og fremmest til de gensidige processer, hvorved nogen inkluderes og i samme bevægelse ekskluderes fra andre. In- og eksklusion fungerer begrebsmæssigt som en fordobling, idet polerne i relationen mel-

lem inklusion og eksklusion udgør hinandens modpart.⁶ Studier i migration handler både om, at nogle er inde og andre er ude, og om at disse tilhører og det, man hører til, er mangesidet og foranderligt. Det er derfor også de komplekse relationer mellem inde og ude, der er i centrum for de måder, hvorpå migration udforskes i denne bog.

Bogens artikler

Bogens artikler spænder over forskellige empiriske områder og forskningsfelter. I den følgende præsentation vælger vi at fokusere på forfatterens kobling til bogens overordnede problematik: Migration og tilhørsforhold, in- og eksklusionsprocesser.

Den indledende artikel, *Skandinaviens modernisering – särdrag och likheter* af Håkan Arvidsson, er en sammenlignende beskrivelse af det moderne gennembrud i Danmark, Norge og Sverige med vægt på hvordan disse samfund i løbet af 1800- og 1900-tallet industrialiseres, urbaniseres og sekulariseres. Selv om udviklingen i de skandinaviske lande udviser mange ligheder, findes iøjnefaldende økonomiske, sociale og politiske forskelle. Arvidsson mener, at disse forskelle sætter deres præg på moderniseringsprocessens forløb og fortsat indvirker på mentalitet, institutionel struktur og politisk praksis i de skandinaviske lande. Moderniseringen når fx Danmark tidligt og får et mere langstrakt og roligt forløb end i Sverige, hvor en hurtig og gennemgribende industrialisering lægger grunden til en politisk bevidst arbejderbevægelse. Dette indebærer, at bruddet med det traditionelle samfund og dets mentale struktur bliver mere markant end i Danmark. Om dette for sin del kan knyttes til begreber som velfærdsnationalisme og fremmedfjendskhed, lader forfatteren være et åbent spørgsmål.

I næste artikel, *Integrationspolitik på svenska*, bygger Gunnar Alsmark videre på temaet »nationale kendetegn«. Både Danmark og Sverige har, om end i forskelligt omfang, taget imod indvandrere og flygtninge fra hele verden. Trods mange ligheder har landene udviklet delvist forskellige opfattelser af og strategier for at løse de problemer, som opstår i et flerkulturelt samfund. Med paralleller til Danmark diskuterer Alsmark specifikt svenske træk i Sveriges integrationspolitik omkring årtusindeskiftet. Generelt er politikken mindre restriktiv end i Danmark, og i visse sammenhænge kan man tale om systemforskelle. Tydeligst ses dette i den politiske pluralisme, som i Sverige blev et statsligt projekt allerede i midten af 1970'erne med det eksplicite mål at støtte integra-

6. Denne formulering er bl.a. inspireret af Thomas S. Popkewitz, *Struggling for the Soul. The Politics of Schooling and the Construction of the Teacher*, New York & London 1998: »The single term of inclusion/exclusion functions as a doublet, each a counterpart of the other. Despite our best intentions, no principles of division and differentiation about who and what 'belongs'« (s. 125–126).

tion og samarbejde. I artiklens sidste del behandles svensk integrationspolitik i forhold til bureaukrati og social ingeniørkunst. Muligheden for på centralt niveau at indsamle viden om, hvad der bestemmer den enkelte flygtning og indvandrers livsvilkår, diskuteres. Den sociale ingeniørkunst var som et nationalt »bøjningsmønster« succesrig i det tidligere etnisk homogene Sverige, men bliver i det moderne flerkulturelle samfund nærmest en bremseklods for en velfungerende integration.

Nationalstatens sociale og kulturelle sammenhold er også temaet for Grete Brochmann i artiklen *Til Dovre faller*. Hendes empiriske udgangspunkt er den troskabsed, som kommende statsborgere i Norge skal aflægge, og som blev indført i efteråret 2006. Brochmann spørger, hvad denne nye ritualisering er et udtryk for. Er den nationalismens sidste krampetrækninger i en tid med internationalisering, eller er den et forsøg på at tage det nye nationale tilhørsforhold alvorligt i en multikulturel sammenhæng? Forfatteren udforsker, hvordan den revitaliserede lov om medborgerskab i Norge er udtryk for det spændingsfelt, som mange europæiske immigrantlande befinder sig i. En velfærdspolitik baseret på lighed og ligeværdighed på den ene side, og en åbenhed over for kulturel pluralisme og individuelle rettigheder på den anden side. Set i et in- og eksklusionsperspektiv er dette spændingsfelt mellem nødvendigt sammenhold og flerkulturel tolerance et uhyre centralt og vanskeligt spørgsmål, mener Brochmann.

Et specielt træk ved de skandinaviske velfærdsstater er, at forskellige myndigheder aktivt griber ind i integrationsprocessen, om end i vekslende grad og med skiftende held. De næste tre artikler har alle statslige og kommunale myndigheder som empirisk felt. Forfatterne deler den opfattelse, at de forskellige organisationers virkelighedsbeskrivelser, viden og praksis har stor betydning for in- og eksklusion.

Den første er Marie Carlsons og Bengt Jacobssons *Tvärsektoriell samverkan i policy och praktik*. Forfatterne sammenligner introduktionen af nyankomne flygtninge og indvandrere i Malmö og Göteborg, med fokus på hvordan de ansvarlige myndigheder samarbejder om at udforme introduktionsprogrammer, dvs. arbejdsformidling, socialkontor, SFI-uddannelse (svensk for indvandrere), voksenuddannelsesforvaltning og Migrationsverket. Forfatterne viser, hvordan der inden for disse myndigheder tegner sig et komplekst billede af hverdagspraksis, og hvordan interessekonflikter opstår ud fra delvist forskelligartede regelsæt, bureaukratiske praksisser og varierende grad af de ansattes handlemuligheder. Forfatterne viser også, hvordan disse myndigheder er præget af institutionsspecifikke organisationskulturer, dvs. kollektive tankemønstre, vurderinger, professionsfaglige identiteter og hyppige omorganiseringer med efterfølgende udskiftning af personale. I Göteborg drejer det sig især om interessekonflikter mellem flygtningeenhederne og den statslige arbejdsformidling. I Malmö er kritikken

især rettet imod den kommunale afdeling for integration og arbejdsmarked og uddannelsesordningerne. I begge kommuner synes betoningen af det institutionelle arbejde at ske på bekostning af de nyankomne indvandrere og flygtninges indflydelse. At få »individet i centrum« venter stadig på at blive realiseret, konkluderer forfatterne.

I næste artikel, *Viljen til valg*, sammenligner Kirsten Hvenegård-Lassen integrationsarbejdet i Malmø og Frederiksberg kommuner. I begge kommuner styres arbejdet af samme logik med en udtalt ambition om at sætte individets (valg)frihed og selvforsørgelse i centrum og domineres dermed af de samme logikker som i det øvrige sociale arbejde. Introduktionsarbejdet for indvandrere og flygtninge får imidlertid et specielt træk, fordi integrationsprogrammernes modtagere, som Hvenegård-Lassen kalder *integranter*, skal lære at foretage realistiske valg. På denne måde bliver den styring, som angiver retningen for valgene, synlig. Tydeligst fremtræder dette på den danske side af Øresund, hvor integranternes valg indskrænker sig til ukvalificeret arbejde på bunden af arbejdsmarkedet og med skiftende arbejdstider og usikre ansættelsesvilkår. En anden forskel mellem kommunerne handler om opfattelsen af hvordan samfundet konstitueres. I den danske kommune opererer man inden for en opfattelse, hvor samfundet eksisterer uden for stat og kommune og uden for disses rækkevidde. I Malmø optræder stat og kommune som aktive medskabere af den kollektive inklusion. Disse rationaler har imidlertid ingen forbindelse med den individuelt orienterede praksis i det kommunale integrationsarbejde, konkluderer Hvenegård-Lassen.

Fredrik Hertzberg beskæftiger sig i artiklen *Arbetsförmedlare mellan individ, kollektiv och marknad* ligeledes med relationen mellem myndigheder og flygtninge og indvandrere. Artiklen handler specifikt om, hvordan en gruppe arbejdsformidlere beskriver og forklarer de barrierer og muligheder, som unge med indvandrerbaggrund møder i arbejdslivet. Hvilke krav mener gruppen af arbejdsformidlere, at de med rimelighed kan stille til de unge? Hvordan mener gruppen af arbejdsformidlere, at tilhørsforhold, identitet og indvandrerstatus påvirker de unges praksis og muligheder på arbejdsmarkedet? Sammenhængen mellem tilhørsforhold og aktørstatus diskuteres frem for alt i begreber om »kultur«, og i artiklen beskriver Hertzberg, hvilket indhold dette kulturbegreb udfyldes med, og hvilke sociale sammenhænge der antages at være »kulturskabende«. Hertzberg peger tillige på det spændingsforhold, som findes mellem arbejdsformidlernes ønske om, at de unge indvandrere skal have større muligheder i arbejdslivet, og kravet om indordning i svenskheden. Disse krav om tilpasning til arbejdslivets regler og praksisser kan endda overføres til samfundet som helhed, siger Hertzberg. Når normen skabes på denne bestemte måde, bliver imperativet entydigt: Af den, som vil ind i samfundet, kræves en forvenskning.

De følgende tre artikler behandler ud fra forskellige perspektiver skolens komplekse virkelighed.

I den første, *De indefra ekskluderede*, undersøger Bolette Moldenhawer, hvordan unge mht. social baggrund, køn og migrantforhold fordeler sig i den svenske gymnasieskole, der siden reformen i 1991 er blevet en integreret enhedsskole. Artiklens påstand er, at enhedsskolens tilsigtede inklusion på systemniveau påvirker såvel de unge, fordi de som evt. skoletrætte ikke kan vælge gymnasieskolen fra, som skolerne, fordi de ikke kan vælge de skoletrætte og ikke motiverede unge fra. Problematikken analyseres på tre niveauer. Det første niveau handler om de forskellige gymnasieprogrammets positionering i Skåne relateret til skolernes sociale, etniske og kønnede rekrutteringsprofil. Det andet niveau udvælger omsorgsprogrammet som empirisk base og diskuterer de dilemmaer, der i forhold til programmets positionering i gymnasiefeltet er forbundet med at skulle inkludere en heterogen elevgruppe. På tredje niveau analyseres den sociale og mentale kategoriseringspraksis og de unges kamp om positioner og positionering, når der undervises i fag i klasseværelset. Moldenhawers konklusion er, at ambitionen om at integrere alle unge i gymnasieskolen paradoksalt nok resulterer i en øget social differentiering, både mellem eleverne og mellem udbudet af gymnasieprogrammer, samt at dette vanskeliggør det pædagogiske inklusionsarbejde.

Ann-Carita Evaldssons artikel *Säger ni – gissar ni fast på erat språk?* diskuterer et-sprogethed, flersprogethed og andetsprogethed i en svensk skolehverdag. Via analyser af videoindspilninger i en første klasse på en skole placeret i et etnisk blandet og socialt problemstempelt boligområde studerer forfatteren, hvordan lærere og elever håndterer situationer med elevernes kodeskift. Hun viser, hvordan en opdeling af sprog i adskilte domæner, fx skole, hjem, kammeratskabsgruppe, ikke findes i skolens hverdag blandt eleverne. Tværtimod anvender eleverne kodeskift til en række forskellige og parallelle formål. Når elevernes kodeskift organiseres i samspil med lærerne, mellem eleverne i klasseværelset eller i skolegården, er forskellen, at eleverne ikke indbyrdes problematiserer anvendelsen af flere sprog. For eleverne er en flersproget orden relevant og indlysende, mens lærerne udelukkende orienterer sig mod en etsproget svensk orden. Dermed etableres en flersproget nærmest subversiv orden blandt eleverne. Parallelt med dette bidrager eleverne imidlertid til, at det svenske sprog indtager en dominerende position på skolen.

Det tredje skolestudie, Jette Koføeds *Tilblivelser i neutralitetszoner*, er på samme måde som den foregående artikel et nærstudie af elevers måde at håndtere relationer på. Her handler det om elevmægling, dvs. et metodisk redskab, som bringes i anvendelse i stadig flere danske folkeskoler i forbindelse med konflikthåndtering. Forfatte-

rens fokus er på, hvordan sådanne elevmæglinger praktiseres, på betydningsdannelse i disse mæglinger, og det undersøges, hvorvidt elevmægling hensigtsmæssigt kan forstås som en styringsteknologi. Mægling praktiseres i henhold til en række dogmer, hvor neutralitet fremtræder som særligt centralt. Artiklens hovedtese er, at styring af elevrelationer via mægling i neutrale rum ikke indebærer, at magt forsvinder, men at magt og dominansrelationer forskydes og (re)installeres på andre måder. Kofoed diskuterer også, hvilke sociale kategorier der blander sig med hinanden, når elevmægleren har indvandrerbaggrund, og på hvilke måder det afgøres, hvem der er en passende mægler.

Religiøst tilhørsforhold, religiøs identitet og grad af religiøst engagement ses som vigtige komponenter i problematikken om integration og tilhørsforhold. Den næste artikel, Jonas Otterbecks *Unga vuxna muslimers förhandlingar och islams förvandling*, baseres på en interviewundersøgelse med deltagelse af ni unge voksne med muslimsk baggrund bosat i Malmø og København. Interviewpersonerne er valgt bevidst, således at de ikke på forhånd tilhører de mest engagerede muslimer. Hensigten er at diskutere, hvordan de unges relationer til forskellige dele af omverdenen kan se ud, og hvordan de oplever og opfatter Islam. Selv de informanter, som ikke udøver religiøs praksis, klassificeres ofte som muslimer og må relatere sig til denne kategori. En ubevidst strategi blandt de unge voksne muslimer er, at de i høj grad privatiserer deres religiøsitet og lader den antage mange former, som falder sammen med accepterede sociale mønstre i Danmark og Sverige. Men, siger Otterbeck, der findes ingen enkle sandheder, når man mere detaljeret ser på de voksnes liv. De gennemgår forskellige perioder, og deres forhold til Islam er ikke konstant. Snarere end at påstå, at de efter socialisering og opvækst til sidst opnår en muslimsk identitet, som er enkel, er konklusionen, at vi kan forvente diverse faser, perioder med og uden engagement, kompleksitet, modsigelser samt splittede sociale roller, hvor hjemmet og slægtshistorien måske står for en indbildt kontinuitet.

Kompleksitet og variation er også centralt i næste artikel, Tina Kallehaves *Det meningsfulde arbejde*. Studiet er en kvalitativ analyse af arbejdets betydning for somaliske mænd baseret på samtaler med informanter bosiddende i København og Malmø. Med et stats- og livsformsteoretisk perspektiv analyseres, hvordan de somaliske mænds strategier og ræsonnementer i forhold til uddannelse og beskæftigelse formes i et komplekst samspil mellem tidligere erfaringer, velkendte og nye vilkår. Det er forløb og forskelle, der ifølge forfatteren ikke kan begribes i termer af etnicitet eller køn. Livsformsperspektivet gør det både muligt at anskue de mere almene, principielle forskelle, der er indeholdt i mange individuelle strategier, og at vise, hvordan disse strategier er forbundet til mændenes konkrete og mere komplekse livssituationer. På denne bag-

grund argumenterer Kallehave for, at en arbejdsmarkedsintegrationsindsats baseret på en forståelse af immigranter alene som arbejdskraft ikke er i stand til at møde immigranten på en for denne meningsfuld måde.

Danmark og Norge, men frem for alt Sverige, har oplevet en omfattende immigration af arbejdskraft i perioden fra anden verdenskrig til begyndelsen af 1970'erne. Siden da har immigration været domineret af flygtninge og slægtninge fra ikke-europæiske lande, Østeuropa og Balkan. I artiklen *Arbetskraftsinvandring och flyktingars arbetsmarknadsintegration* spørger Pieter Bevelander og Christer Lundh, om den koncentration af udenlandsk arbejdskraft, visse kommuner i Sverige oplevede i 1950'erne og 1960'erne, har haft en effekt på mandlige og kvindelige flygtninges muligheder for at få job i dag. Undersøgelsen baseres på individdata fra det svenske statistiske centralbureau (SCB) for 2003 og viser, at der findes et positivt statistisk sammenfald mellem på den ene side den udenlandske arbejdskrafts relative størrelse i kommunen i 1973 og 2003, og på den anden side den enkelte flygtnings sandsynlighed for at have job i 2003. En mulig tolkning er, at netværk inden for indvandrerbefolkningen på områder med tidligere arbejdskraftsindvandring bidrager med information, referencer og kontakter, som skaber veje ind i arbejdslivet for nyankomne flygtninge. Man kan også forestille sig, at arbejdsgivere og arbejdsformidlere, der har erfaringer med udenlandske ansatte, er mere positive over for at ansætte flygtninge.

Bogens to sidste artikler beskæftiger sig begge mere direkte med forhold vedrørende forskningsmæssig vidensproduktion om bogens genstandsområde. I artiklen *Indvandrerne og integrationens dimensioner i et policyorienteret perspektiv* diskuterer Per H. Jensen fra en dansk horisont den såkaldte policyorienterede integrationsforskning, og hvilken betydning man giver begreberne inklusion og eksklusion i forhold til indvandrerproblematikken. Jensen mener, at problemdefinitioner såvel som løsninger er stærkt forankrede i samfundsvidenskabernes traditionelle dualismer som aktør-struktur, individ-samfund, udbud-efterspørgsel etc. Afhængigt af det videnskabelige udgangspunkt forklares manglende integration enten som en uformåen og/eller uvilje hos indvandrerne til at tilpasse sig, eller som majoritetssamfundets forsøg på at udelukke indvandrerne fra arbejdsmarkedet. Jensen foreslår, at forskerne forsøger at overvinde de traditionelle dualismer ved at stille kontraintuitive spørgsmål, som måske ikke er så gode til at frembringe handlingsstrategier, men som er stærke, når det handler om at opnå nye indsigter og erkendelser.

Bogens sidste artikel, *Sammenligningens væsen. Lærestykker fra forskningspraksis*, er skrevet af Trine Øland. Halvvejs inde i IMIO-projektets forskningsfase fik hun til opgave at udforske komparationsspørgsmålet gennem en udfoldelse af tre igangværende

projekters forskellige teoretiske og metodologiske måder at sammenligne på. I artiklen anvendes de tre forskningsprojekter som indsats i en bredere videnssociologisk diskussion af den videnskabelige komparations væsen. Dette væsen viser sig nemlig at knytte sig stærkt til vidensproduktionens væsen. Ølands konklusion er, at de almene begreber, som studierne hviler på, har stor betydning for, hvad der konstitueres som sammenligneligt. Begreberne, i dette tilfælde habitus, episteme og idealtipe, er udformede i bestemte teoretiske kontekster, hvilket spiller en rolle for, hvordan studierne er disponerede for en komparation.

Summary

Migration and belonging, inclusion and exclusion

In this article Alsmark, Kallehave, and Moldenhawer present the book and its issues, with an outline of the arrangement and contents. The editors give an introduction to their initial understanding of migration and belonging, inclusion and exclusion. While migration is understood as the mental, cultural, and social processes associated with people's movements between emigrant and immigrant societies, belonging is associated with the dimension of the migration issues that has the migrants as its object of study. The authors consider how inclusion and exclusion are explored in the articles in connection with the complex relations between the migrants, the emigrant society, and the immigrant society, and the challenge it involves for the Scandinavian welfare states to handle this complexity. There is also an account of the shared overall perspective running through the book, despite the fact that the authors tackle the problems from a variety of theoretical and conceptual angles. First the editors present the main lines in the research tradition that has influenced many studies of immigrants and integration since the early 1990s. They then describe how inclusion and exclusion are regarded as a perspective in the articles when they examine how migration to the Scandinavian welfare states gives rise to a multitude of inclusion and exclusion processes in the political-administrative field, in the educational field, and on the labour market. The introduction ends with a brief description of the arrangement of the book and the contents of the chapters.

Referencer

- Arnstberg, Karl-Olov & Ehn, Billy, *Etniska minoriteter i Sverige förr och nu*, Liber Läromedel, Lund 1976
- Att möta främlingar. Vision och vardag*, red. Gunnar Alsmark & Paula Uddman, Lund University Press, Lund 1990
- Bajaj, Kiron & Laursen, Helle Søby, *Pakistanske kvinder i Danmark*, Sydjysk Universitetsforlag Esbjerg 1988
- Cahan, Abraham, *David Levinskys nye verden*, Proskrift, København 2006
- Diaz, José Alberto, *Choosing Integration*, diss. Uppsala universitet, Uppsala 1993
- Ehn, Billy, *Sötebrödet. En etnologisk skildring av jugoslaver i ett dalsländskt pappersbruksamhälle*, Tidens förlag, Stockholm 1975
- Emerek, Ruth, *Integration – en begrebsdiskussion*, AMID Working Paper Series 31, Aalborg Universitet, Aalborg 2002
- Hamburger, Charlotte, *Assimilation eller integration: dansk indvandrerpolitik og tyrkiske kvinder*, Politica, København 1989
- Hjarnø, Jan, *Indvandrere fra Tyrkiet i Stockholm og København*, Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg 1988
- Hjarnø, Jan, *Kurdiske indvandrere*, Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg 1991
- Horst, Christian, »Integration og assimilation«, *Den flerkulturelle udfordring: Socialisation og børn fra etniske mindretal*, red. Christian Horst, Kultursociologiske skrifter nr. 24, Akademisk Forlag, København 1988
- Integrationsforskningen i Danmark 1980–2002*, Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration, København 2002
- Jeppesen, Kirsten Just, *Unge indvandrere – En undersøgelse af andengeneration fra Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan*, Socialforskningsinstituttet, København 1988
- Kamali, Masoud, *Distorted Integration. Clientization of Immigrants in Sweden*, Centre for Multi-ethnic Research, Uppsala universitet, Uppsala 1997
- Lindqvist, Beatriz, *Drömmar och vardag i exil. Om chilenska flyktingars kulturella strategier*, Carlssons förlag, Stockholm 1991
- Mortensen, Lotte Bøggild, *At være eller ikke være – Tyrkisk ungdom i København og Ankara*, Kultursociologiske skrifter nr. 27, Akademisk Forlag, København 1989
- Popkewitz, Thomas S., *Struggling for the Soul. The Politics of Schooling and the Construction of the Teacher*, Teacher College, Columbia University, New York & London 1998

- Prieur, Annick, »Arvens modsigelser – et generationsperspektiv i indvandrerforskningen«, *Social kritik* nr. 65/66, 1999
- Raag, Raimo & Runblom, Harald, *Estländare i Sverige. Historia, språk, kultur*, Centre for Multi-ethnic Research, Uppsala universitet, Uppsala 1988
- Sachs, Lisbeth, *Onda ögat eller bakterier. Turkiska invandrarkvinnors möte med svensk sjukvård*, Liber förlag, Stockholm 1983
- Sayad, Abdelmalek, *The Suffering of the Immigrant*, Polity Press, Cambridge 2004
- Schierup, Carl-Ulrik & Ålund, Aleksandra, *Will They Still Be Dancing? Integration and Ethnic Transformation among Yugoslav Immigrants in Scandinavia*, Department of Sociology, University of Umeå, Umeå 1986
- Schierup, Carl-Ulrik, *Integration? Indvandrere, kultur og samfund*, Billesø & Baltzer, Holstebro 1988
- Schierup, Carl-Ulrik, *På kulturens slagmark. Mindretal og størretal taler om Danmark*, Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg 1993
- Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*, red. Gunnar Alsmark, Studentlitteratur, Lund 1997
- »Vi mot dom«. *Det dubbla främlingskapet i Sjöbo*, red. Björn Fryklund & Tomas Peterson, Lund University Press, Lund 1989
- Westin, Charles, *Möten: Uganda-asiaterna i Sverige*, Stockholms universitet, Stockholm 1986